

SPRAWOZDANIA I RECENZJE

Liturgia Sacra 6 (2000), nr 1, s. 123-145

WIOSNA KOŚCIOŁA TRWA Międzynarodowa konferencja poświęcona recepcji Soboru Watykańskiego II (Rzym 25–27 lutego 2000 r.)¹

W dniach 25–27 lutego 2000 r. w Watykanie w nowej Auli Synodalnej odbyło się międzynarodowe spotkanie poświęcone aktualizacji Soboru Watykańskiego II. Głównym organizatorem był Komitet Obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000. W obradach wzięło udział blisko 200 teologów i historyków, w tym 20 kardynałów i 40 biskupów.

Podczas spotkania, zorganizowanego na życzenie Ojca Świętego, podjęto zagadnienia związane z odczytaniem u progu nowego tysiąclecia przesłania *Vaticanum II*. W Liście apostolskim *Tertio Millennio adveniente* Jan Paweł II pisał o Soborze jako „wielkim darze Ducha Świętego dla Kościoła” (por. TMA 36). Z perspektywy 35 lat, które minęły od zakończenia Soboru, trzeba było zapytać: „W jaki sposób przyjęliśmy ten dar? Jak wykorzystaliśmy go w życiu Kościoła?” Przed tymi pytaniami stanęli uczestnicy spotkania, którzy poprzez modlitwę, wykłady i pracę w grupach starali się wskazać na te punkty w życiu współczesnego Kościoła, które mogą być nazwane owocami Soboru.

---

¹ Sprawozdanie opracowano na podstawie wygłoszonych prelekcji oraz w oparciu o relacje z dziennika watykańskiego „L'Osservatore Romano”: F.M. VALIANTE, *Docili all'azione dello Spirito Santo per cogliere le profondità spirituali della Parola di Dio e della Liturgia*, OsRoml 140 (2000), nr 48, s. 8; TENZE, *Quel giovane Padre conciliare chiamato da Dio a far germogliare la «primavera della Chiesa»*, OsRoml 140 (2000), nr 49, s. 7.

Program składał się z trzech dni intensywnych studiów. Obradom pierwszego dnia przewodniczył kard. Camillo Ruini, wikariusz generalny Rzymu i przewodniczący Konferencji Episkopatu Włoch. W swoim wstępie podkreślił znaczenie tego spotkania, które — nie tylko w wymiarze historycznym, lecz przede wszystkim ukierunkowując swe rozważania na przyszłość — powinno wskazać istotne elementy rozwoju teologicznego, pastoralnego i kulturalnego. Kardynał zaakcentował konieczność wypracowania „hermeneutycznej syntezy” Soboru opartej o wierność katolickiej Tradycji, powrocie do źródeł i otwarciu na to, co nowe i przyszłe.

Kard. Roger Etchegaray, przewodniczący Komitetu Obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000, który w tych dniach towarzyszył Ojcu Świętemu w pielgrzymowaniu na Górę Synaj, wystosował do uczestników spotkania specjalne pozdrowienie. Wskazał w nim między innymi na wielkie znaczenie, jakie miał Sobór Watykański II dla Kościoła przełomu XX i XXI w. Kardynał porównał *Vaticanum II* do Bożego objawienia na Górze Synaj, nazwając Sobór „wielkim portykiem Jubileuszu”. Zachęcił do podjęcia naukowej i pastoralnej refleksji nad jego znaczeniem dla współczesności i przyszłości.

Przesłanie *Vaticanum II*. Bezpośrednim wprowadzeniem w pracę było wystąpienie abba Crescenzo Sepe, sekretarza generalnego Komitetu Obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000. W oparciu o List apostolski *Tertio Millenio adveniente* przypomniał on o rachunku sumienia, do którego zaproszony jest Kościół przełomu wieków. Listy Jana Pawła II (*O korzeniach antysemityzmu* — 1998 czy *O problemie inkwizycji* — 1999) podejmują tematy trudne, które u progu kolejnego tysiąclecia chrześcijaństwa muszą być z całą odpowiedzialnością wyjaśnione. W całym rozrachunku z przeszłością nie wolno zapomnieć wiele dobra, które dokonało się w przeciągu dwóch tysięcy lat chrześcijaństwa. Między innymi w rachunku sumienia Kościoła nie może także zabraknąć rozliczenia z otrzymanego daru, jakim było wydarzenie Soboru Watykańskiego II. Poszczególne dokumenty soborowe, kryjące w sobie wezwanie do większego zaangażowania, pozostają dla chrześcijan przełomu wieków wielkim zaproszeniem. Z ogromną troską arcybiskup postawił kolejne pytania: Jak słowo Boże staje się „duszą teologii i inspiracją chrześcijańskiego życia” (*Dei verbum*)? Jak liturgia jest dla chrześcijan owym „źródłem i szczytem” (*Sacrosanctum Concilium*)? Jak w Kościele powszechnym i w poszczególnych Kościołach partykularnych można rozpoznać „eklezjologię komunii” (*Lumen gentium*)? Z jakim zaangażowaniem i z jaką nadzieją odpowiadają chrześcijanie na wezwanie stawiane przez współczesny świat (*Gaudium et spes*)? „Także my, ożywieni tą radosną nadzieją, podejmujemy dzisiaj — jak podkreślił prelegent — zaproszenie do lepszego i całościowego odczytania Soboru Watykańskiego II przez intensywne badania nad jednością i bogactwem wszystkich konstytucji, dekretów i deklaracji. Chodzi także o pogłębienie rozumienia wypowiedzi: w komunii z Chrystusem obecnym w Kościele (*Lumen gentium*), w zasłuchaniu w słowo Boże (*Dei verbum*), w świętej liturgii (*Sacrosanctum Concilium*), w służbie ludziom, a szczególnie ubogim (*Gaudium et spes*). Przesłanie *Vaticanum II*, tak ważnego w historii Kościoła, nie mogłoby przynieść trwałych owoców bez przyjęcia zobowiązania. To przesłanie musi być przy-

jęte sercem otwartym i dyspozycyjnym. Jesteśmy wezwani do zjednoczenia naszych wysiłków. Jesteśmy zobowiązani, by środkami, którymi dysponujemy, pomóc wszystkim w podjęciu wezwań, które skierował Sobór wobec Kościoła”

Kościół jako *communio*. Pierwszym zaproszonym prelegentem był prof. H.J. Pottmeyer, wykładowca na Uniwersytecie w Bochum w Niemczech, członek Międzynarodowej Komisji Teologicznej. Wygłosił on wykład pt. *Il Concilio Vaticano II: dal Sinodo del 1985 al Grande Giubileo dell'anno 2000 (Sobór Watykański II: Od Synodu w 1985 roku do Wielkiego Jubileuszu Roku 2000)*. 35 lat, które dzielą nas od Soboru, można historycznie i teologicznie podzielić na dwa okresy, które wyraźnie rozgranicza Synod Biskupów z 1985 r. Swoje rozważania skoncentrował na ostatnich 15 latach. W przygotowaniach do Wielkiego Jubileuszu wskazał na te ważne aspekty, o których można powiedzieć, że są widoczną spuścizną *Vaticanum II*. Pierwszym z nich jest aspekt pneumatologiczny, który charakteryzuje działanie Ducha Świętego przybliżającego wiernych do tajemnicy Chrystusa i pozwalającego na spojrzenie w przyszłość z ufną nadzieją. Prof. Pottmeyer przypomniał także o obowiązującej opcji na rzecz ubogich i emigrantów, z którą m.in. wiąże się apel o umorzenie długów krajom biednym. Dalej zwrócił uwagę na wymiar męczeństwa z jego wielką wartością ekumeniczną. Wreszcie wskazał na odwagę rachunku sumienia, do którego został zaproszony Kościół. Centralnym punktem wystąpienia było podkreślenie powołania wszystkich członków Ludu Bożego do pogłębienia swej wiary i podjęcia odpowiedzialności za misję Kościoła. „Gorące pragnienie świętości” nie może być zrealizowane bez uległości Duchowi Świętemu i bez odkrycia darów i charyzmatów, jakimi obdarza On wspólnotę Kościoła. „Tylko wtedy, gdy członkowie Kościoła odpowiedzą na swe chrześcijańskie powołanie i staną się odpowiedzialni za jego misję z pełną dyspozycyjnością, z oddaniem i poświęceniem, Kościół stanie się prawdziwie *communio*” Właśnie na owym *communio* skoncentrowali swe przesłanie Ojcowie Synodu z 1985 r. Prelegent zwrócił uwagę, jak ważne jest spojrzenie na Kościół jako *communio* i jak wielkie teologiczne bogactwo niesie ze sobą takie ujęcie. Kościół jest mistycznym Ciałem Chrystusa zbudowanym na słowie Bożym i na sakramentach, w szczególności na Eucharystii. Natura Kościoła zakłada jego jedność, złożoność, kolegialność i odpowiedzialność. Jako „powszechny sakrament zbawienia dla wszystkich” Kościół podejmuje usilne starania w zakresie inkultuacji, fundamentalnej opcji na rzecz ubogich i dialogu z innymi religiami. Poszczególne koncepcje eklezjologiczne, oparte na takich kategoriach, jak: „Lud Boży”, „Ciało Chrystusa”, *communio*, nie wykluczają się, lecz uzupełniają, tworząc coraz pełniejszy obraz Kościoła. Bez ulegania z jednej strony klerykalizmowi, a z drugiej demokratyzmowi możliwe jest — zdaniem prof. Pottmeyera — odkrywanie autentycznej eklezjologii Ludu Bożego jako *communio*. Odnowiona świadomość chrześcijan dotycząca ich godności, powołania i odpowiedzialności jest fundamentem prawdziwego i owocującego *communio*.

Świadectwo o Antonio. Pięknym, „praktycznym komentarzem” do wypowiedzi prof. Pottmeyera było popołudniowe wystąpienie Jeana Vaniera, założyciela wspólnoty „Arche” (Arka) i ruchu „Wiara i Światło”, które — jak to określił — są także

„owocami Soboru”. J. Vanier podarował każdemu z uczestników spotkania zdjęcie niepełnosprawnego chłopca, Antonio Astore (1968–1996), i w oparciu o historię jego życia przedstawił nietławy temat: *Powołanie do świętości*. „Pozwólcie mi mówić o Antonio!” Dla mnie — mówił J. Vanier — i dla wielu innych Antonio był mistrzem. Uczył nas przyjmowania naszych słabości i ograniczeń, naszej własnej biedy. Dawał nam lekcje chrześcijaństwa. Kochał, ale nie taką miłością, która coś rozdaje. Nie miał nic do ofiarowania, nic z wyjątkiem własnego serca. Miłość to nie dawanie czekolady czy jakiegoś taniego uczucia. Miłość wiąże się z zaangażowaniem, z otwartością, z zaufaniem, z komunią serc. Miłość! Trzeba nam pamiętać, że Jezus oddał za nią swoje ciało i swoją krew. Antonio mówił do nas swoim ciałem, swoim nadzwyczajnym pragnieniem życia, komunikowania, kochania i bycia kochanym. „Kiedyś widziałem jak bez użycia języka mówił do mnie: «Dziś jeszcze nie przyjąłem Eucharystii»”. Wzruszająco brzmiały dalsze słowa świadectwa J. Vaniera: „*Communio* to wolność bycia dla innych, słodka, ale też i tak bardzo trudna. Nie jest łatwo żyć pośród ludzi ulicy, narkomanów, tych ze szpitali psychiatrycznych. Trzeba przezwyciężać przesady, nastawienie i strach przed drugim. W świecie, który preferuje siłę, nietławo jest podjąć zaproszenie do spotkania ze słabymi. Każdy jednak może «wejść» w drugiego i odkryć w nim jego duchowe piękno. Wszyscy, którzy widzieli Antonio po raz pierwszy, przeżywali wstrząs, dostawali zawrotów głowy. A jednak: «Kto Mnie przyjmuje, przyjmuje tego, który Mnie posłał». Musimy pamiętać, że w Kościele obecne są także i jego słabe członki, a w nich realnie obecny jest Jezus. Być przy nich, być dla nich — to życie Ewangelią, do którego jesteście zaproszeni. W Arce niepełnosprawni i wolontariusze żyją razem, jedzą razem, modlą się razem. „Antonio — podkreślił J. Vanier — zmienił moje życie!” On nie potrzebował pieniędzy, władzy czy teologicznych kursów. On chciał tylko jednego: aby go kochać! Nie mógł tego wyrazić słowami, ale mówiło o tym całe jego ciało. „Kochasz mnie?” — to pytanie staje w centrum Ewangelii, to pytanie skierowane do Piotra, ale równocześnie do każdego z nas. Kiedy masz problem z zębami, to nie mów mi, bym się modlił za ciebie, ale idź do dentysty. Jezus, widząc głodnych, dał im jeść. A my? Antoni otworzył nasze serca, pozwolił nam odkryć komunie osób. Nauczył nas współodczuwania, na zasadzie trwania przy kimś, kto cierpi, jak Maryja stała u stóp Krzyża. „Wystawiam Cię, Ojczy, Panie nieba i ziemi, że zakryłeś te rzeczy przed mądrymi i roztroprnymi, a objawiłeś je prostaczkom” (por. Mt 11,25). „Dziś — zakończył J. Vanier — żyjemy radością jak on, ponieważ także we współczesnym świecie Jezus objawia swoje tajemnice osobom takim jak Antonio”

Spotkania w grupach. Obrady pierwszego dnia zakończyła praca w grupach tematycznych. Uczestnicy spotkania wysłuchali prelekcji poszczególnych profesorów i podjęli refleksję w odniesieniu do pięciu ważnych problemów: (1) Badania teologiczne (*La ricerca teologica*) — ks. prof. Bruno Forte, o. prof. Carlos I. Gonzales SJ, o. prof. William Henn OFMCap, ks. prof. Juvenal Ilunga-Muya, ks. prof. Salvador Pic y Ninot; (2) Inkulturacja: problemy i perspektywy (*Inculturazione: problemi e prospettive*) — ks. prof. Barthelemy Adoukonou, ks. prof. Angelo Amato SDB, ks. prof. David Tracy, ks. prof. Dominique Veliath SDB; (3) Formacja i życie kapłań-

skie (*Formazione e vita sacerdotale*) — ks. prof. Miguel A.M. Camino, ks. prof. Giuseppe Colombo, o. prof. André Manaranche SJ, o. prof. Réal Tremblay CSSR; (4) Teologia i duchowość (*Teologia e spiritualità*) — ks. prof. Charles Bernard SJ, ks. prof. Jesus Cervera Castellano, s. M.A. Lourdes Solé, ks. prof. Bruno Secondin; (5) Przekaz wiary (*Trasmissione della fede*) — ks. prof. Stefano Alberto, ks. prof. Luis Alves da Lima, prof. Guzmán Carriquiry, ks. prof. Avery Dulles, ks. prof. Łukasz Kamykowski, prof. Anne Marie Pelletier.

Odkrywać słowo Boże. Sobotniej sesji przewodniczył kard. Vincenzo Fagiolo. Uczestnicy spotkania wysłuchali wpieryw prelekcji biblisty, o. Alberta Vanhoye SJ, wykładowcy Papieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie i sekretarza Papieskiej Komisji Biblijnej. Tematem wykładu było *Słowo Boże jako dusza teologii i życia chrześcijańskiego* (*La Parola di Dio anima nella teologia e vita dei credenti. Rivelazione-Ispirazione-Tradizione secondo la „Dei verbum”*). Po krótkim odwołaniu się do historii powstania soborowej Konstytucji *Dei verbum*, którą prelegent nazwał jednym z najważniejszych dokumentów *Vaticanum II*, przeszedł on do ważnego zagadnienia związku Pisma i słowa Bożego. Zgodnie ze słowami *Dei verbum* Objawienie Boże jest przekazane przez Tradycję i Pismo Święte. Soborowe zestawienie „Tradycja i słowo Boże” nie jest przypadkowe (por. KO 9–10), lecz dobrze przemyślane i bardzo ściśle. Sobór nie wspomina o dwóch źródłach Objawienia (używając liczby mnogiej), lecz o jednym źródle, wyrażonym równocześnie przez Pismo Święte i Tradycję. Dzięki takiemu przedstawieniu Ojcowie soborowi podkreślili nierozzerwalny związek Pisma Świętego i Tradycji, ich wzajemną zależność i komplementarność. Słowo Boże nie jest Pismem oddzielonym od Tradycji, lecz Pismem ciągle ożywianym przez Tradycję. W dalszej części swego wykładu o. A. Vanhoye podjął się analizy wzajemnej relacji Objawienia i komunii. Przypomniał, że Konstytucja *Dei verbum* wskazuje jako początek przekazu Objawienia komunie pierwotnego Kościoła (por. KO 10). Objawienie nie jest prostym przekazem prawdy, lecz przede wszystkim relacją personalną, wprowadzeniem w komunie z Bogiem Trójjedynym. W życiu wspólnoty wierzących weryfikują się rezultaty badań egzegetycznych. Egzegeza nie może oddalać się od teologii i od chrześcijaństwa. Konstytucja *Dei verbum* — jak przypomniał o. A. Vanhoye — powtórzyła nadzieję wyrażoną wcześniej przez papieża Leona XIII, by studia biblijne stały się „duszą świętej teologii”. Lektura i interpretacja Biblii powinny stać się dla każdego chrześcijanina zasadniczym elementem jego postawy wiary.

Dar odnowy liturgicznej. Kolejny prelegent, Pere Tena Garriga, biskup pomocniczy Barcelony i przewodniczący Komisji Liturgicznej Episkopatu Hiszpanii, wprowadził w recepcję soborowej Konstytucji *Sacrosanctum Concilium*, którą nazwał „pierwszym owocem *Vaticanum II*” Tytuł swego wystąpienia ks. biskup zaczerpnął z 10. punktu soborowej Konstytucji o liturgii. Brzmiał on: *Sacrosanctum Concilium: la liturgia fonte e culmine della vita ecclesiale* (Konstytucja „*Sacrosanctum Concilium*”: liturgia źródłem i szczytem życia Kościoła). Zdaniem prelegenta, Sobór Watykański II przybliżył wiernym „wspaniałą duchowość liturgiczną”, która powin-

na ożywiać życie chrześcijan. Popularne nie tylko wśród teologów stało się soborowe określenie liturgii jako „źródła i szczytu” (por. KL 10). Spotkanie z Chrystusem w liturgii jest szczytowym punktem chrześcijańskiego życia. Jest także jego źródłem, z którego chrześcijanin obdarowywany nieustannie przez Ducha Świętego czerpie swoje siły. Biskup określił liturgię jako „celebrację misterium Chrystusa i doświadczenie Kościoła w kapłaństwie Pana”. Zasadniczą część swego wystąpienia P. T. Garriga poświęcił teologicznym, głównie pastoralnym i duchowym, aspektom interioryzacji liturgicznej myśli soboru we wspólnotach chrześcijańskich. Wskazał przy tym na różnego rodzaju niezrozumienia, niepowodzenia i przeszkody. Przypomniał konsekwencje procesu sekularyzacji, które zwłaszcza w przeciągu ostatnich piętnastu lat mocno dały o sobie znać w duszpasterstwie. Pomimo trudności, jak z naciskiem podkreślił, posoborowa odnowa liturgiczna przyniosła wiele pięknych owoców zarówno w wymiarze wspólnotowym, jak i indywidualnym. Duszpasterstwo liturgiczne pozostaje nadal ważną misją Kościoła. Konieczna formacja biblijna i liturgiczna powinna zakładać nie tylko wymiar intelektualny, lecz także istotny wymiar przeżyciowy. Udział w liturgii obejmuje bowiem całego człowieka z jego ciałem i duchem. „Wejście w liturgię” zakłada wysiłek duchowy, do którego podjęcia zaproszeni są wszyscy uczestniczący, poczynawszy od osób przewodniczących obrzędowi. Udział w liturgii opiera się na zaangażowaniu wewnętrznym, które wyraża się na zewnątrz. „My, chrześcijanie, potrzebujemy wejścia z prostotą i z pokorą w liturgiczne celebracje, z głębokim zaufaniem w działanie Ducha Świętego, nie zajęci własnym «ja», lecz otwarci na «dziś», które dokonuje się w Kościele, gdzie każdy ma swoje własne miejsce i swoją szczególną odpowiedzialność”

Spotkania w grupach. Po przerwie południowej uczestnicy rozpoczęli pracę w kolejnych pięciu grupach tematycznych związanych z soborowymi dekretami i deklaracjami: (1) Wolność religijna (*Libertà religiosa — Pace e giustizia*) — prof. Philippe Chenaux, o. Georges M. Cottier, o. prof. Edward Kaczyński OP, ks. Diarmuid Martin, ks. prof. Roland Minnerath; (2) Ekumenizm (*Ecumenismo*) — Mons. Eleuterio F. Fortino, ks. prof. Paul McPartlan, ks. prof. Fernando Ocariz, ks. prof. Vinzenz Pfnür, ks. prof. Jannis Spiteris OFMCap, ks. prof. Jared Wicks SJ; (3) Dialog międzyreligijny (*Dialogo interreligioso*) — ks. prof. Marcello Bordoni, ks. bp Joseph Dorč, ks. prof. Fedou SJ, ks. prof. Jean Stem MS; (4) O działalności misyjnej (*La Missio ad Gentes*) — ks. prof. John Egbulefu, ks. Sebastian Karotempel SDB, ks. bp Marcello Zago; (5) Liturgia: odnowa i ciągłość (*Liturgia: rinnovamento e continuità*) — ks. prof. Jean Evenou, o. prof. Cassian Folsom OSB, ks. prof. Michael Kunzier, o. Corrado Maggioni SMM, ks. prof. Achille Triacca SDB.

Communio w Kościele. Pierwszy wykład pt. „*Lumen gentium*” *L'ecclesiologia di comunione* („*Lumen gentium*” *Eklezjologia komunii*) wygłosił kard. Joseph Ratzinger, prefekt Kongregacji Nauki Wiary. Punktem wyjścia było stwierdzenie, iż Sobór Watykański II nie był tylko soborem eklezjologicznym. Przede wszystkim podczas tamtych obrad mówiono o Bogu. Wypowiedzi dotyczące Kościoła były podporządkowane wypowiedziom o Bogu. Kardynał podkreślił, że Ojcowie Koś-

ciola wyraźnie uprawiali eklezjologię w sensie teologii i w tej perspektywie należy odczytywać poszczególne wypowiedzi dotyczące Kościoła. W pierwszej fazie recepcji *Vaticanum II* razem z tematem kolegalności dominowało zagadnienie Ludu Bożego, gdzie nie zabrakło także interpretacji stronnicych i upolityczniających. W ramach Nadzwyczajnego Synodu Biskupów w 1985 r. wyraźniej zwrócono uwagę na koncepcję „eklezjologii komunii”. Punktem wyjścia *communio* jest spotkanie z Jezusem. Komunia między ludźmi zawsze bazuje na komunii z Bogiem Jedynym w Trójcy Świętej. „Wszystko ukierunkowane jest na radość pełną: Kościół niosący w sobie dynamikę eschatologiczną” W koncepcji *communio* zawiera się „synteza eschatologiczna, która jednoczy wypowiedzi o Kościele z wypowiedziami o Bogu” W tej perspektywie mogą zostać na nowo odczytane wszystkie wypowiedzi Soboru Watykańskiego II dotyczące Kościoła. Fundamentalnym przesłaniem *Lumen gentium* jest świętość: „Kościół istnieje, ponieważ stał się mieszkaniem Boga na ziemi i dlatego też jest święty”. Wystąpienie kard. Ratzingera zakończył akcent maryjny. W Maryi Kościół jest uosobiony. Matka Boża niesie w sobie całą jego tajemnicę. Wizja maryjna Kościoła i wizja eklezjalna, historiozbawcza Maryi, ostatecznie prowadzą z powrotem do Chrystusa i do Trójcy Świętej, ponieważ tu objawia się, czym jest świętość, czym jest zamieszkanie Boga w człowieku i w świecie, co możemy zrozumieć przez „napięcie eschatologiczne” Kościoła. W Maryi doprowadzona jest do końca soborowa eklezjologia i w Niej jest także punkt wyjścia naszej chrystologii i trynitologii.

Kościół wobec świata. Ostatni wykład poprowadził bp Angelo Scola, rektor Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego. Temat brzmiał: „*Gaudium et spes*” *Dialogo e discernimento nella testimonianza della verità* („*Gaudium et spes*” *Dialog i rozum w świadectwie prawdy*). Po Soborze szczególnie widoczna i znacząca jest zmiana postawy Kościoła wobec współczesnego świata. Prelegent określił soborowy dokument *Gaudium et spes* jako „Konstytucję dialogu” Zaakcentował dwie ważne kwestie. Pierwszą jest antropologia chrystocentryczna, która podejmowana w okresie posoborowym owocowała m.in. pogłębieniem tak ważnych tematów antropologicznych, jak: mężczyzna – kobieta oraz osoba – wspólnota. Drugą ważną kwestią, wynikającą z Konstytucji i rozwiniętą w posoborowej teologii, był jej wymiar pastoralny, wyrażający się w dialogu, a objawiający się poprzez słynne *aggiornamento* oraz zwrócenie uwagi na „znaki czasu”. Prelegent przypomniał ważną soborową debatę, podczas której uczestnicy Soboru dyskutowali nad istotnymi problemami: język, związek z doktryną, relacja: prawda – wolność. Wymiar pastoralny jest istotny dla całego nauczania Kościoła. Interpretacja prawdy, wolności osoby i dziejów ludzkości w kluczu historiozbawczym określa pastoralną naturę Soboru.

W ostatnim dniu nad przebiegiem obrad czuwał główny organizator spotkania — kard. Roger Etcheberry, przewodniczący Komitetu Wielkiego Jubileuszu. Na sesję licznie przybyli kardynałowie, biskupi i liczni goście spotkania. Kulminacją było wystąpienie Ojca Świętego, który po modlitwie *Anioł Pański* zakończył posiedzenie.

Słowo Ojca Świętego. Po modlitwie *Anioł Pański* uczestników spotkania zaszczylił swą obecnością Ojciec Święty. W swym przemówieniu, zatytułowanym *La Chiesa nel terzo millennio forte della profezia del Vaticano II (Kościół w trzecim tysiącleciu silny prorocstwem Vaticanum II)*, Jan Paweł II złożył piękne świadectwo o Soborze Watykańskim II. Była to niezwykła wypowiedź jednego z bohaterów tego historycznego wydarzenia. Słuchać było, iż wielkie doświadczenie wiary i komunii, które miało miejsce przed 35 laty, wciąż jest żywe i trwa. Przypomnijmy, że młody biskup krakowski, Karol Wojtyła, podczas *Vaticanum II* brał udział w pracach podkomisji zajmującej się „znakami czasu”, a później redakcją Konstytucji *Gaudium et spes*. Papież mówił jako jeden z Ojców Soborowych, twórców „nowej Pięćdziesiątnicy Kościoła”. Z niezwykłą mocą brzmiały słowa: „podjęliśmy wyzwanie... daliśmy odpowiedź...” W swym przemówieniu Ojciec Święty jeszcze raz podkreślił znaczenie Soboru jako „daru Ducha Świętego” dla współczesnego Kościoła. Nie chodzi tylko o fakt historyczny, lecz przede wszystkim o wskazanie, że w Kościele stale obecny jest Zmartwychwstały Pan. Tylko w perspektywie wiary, na którą otworzył się Sobór, można zrozumieć to wydarzenie jako dar z całym jego bogactwem. Ojcowie Soboru wskazali, że współczesny człowiek, chcąc dogłębnie zrozumieć siebie, potrzebuje Chrystusa i Jego Kościoła, który jest w świecie znakiem jedności i komunii. Sobór przypominał wszystkim wierzącym fundamentalną prawdę: głoszenie Ewangelii wobec świata jest zadaniem chrześcijan i tego zadania nie można przekazać innym. Jest to misja wynikająca z odpowiedzialności właściwej dla wiary i dla naśladowania Chrystusa. Jan Paweł II mówił dalej, że Sobór Watykański II domaga się większego zrozumienia. Ważne jest, by nie zagubić pierwotnego zamiaru Ojców Soborowych, nie poprzestać na interpretacjach cząstkowych. Przypomnieniu soborowego przesłania poświęcony był Nadzwyczajny Synod Biskupów z 1985 r., do tego zachęcał Papież w Liście apostolskim *Tertio Millenio adveniente*, przy tym temacie zatrzymali się uczestnicy watykańskiego spotkania. Słowa Pawła IV: *verso Dio, verso Chiesa, verso l'umanita* („ku Bogu, ku Kościołowi, ku ludzkości”) wyrażają dynamizm soborowego nauczania, które wymaga dalszych studiów. Następnie Jan Paweł II przypomniał cztery Konstytucje soborowe i ich wciąż żywe przesłanie. Odwołał się także do słów papieża Jana XXIII, który 25 stycznia 1959 r., wyrażając intencję zwołania Soboru, „z drżącą duszą i dłonią” zasadził maleńkie ziarenko. Dziś jest to już wielkie i piękne drzewo w winnicy Pańskiej. W ciągu 35 lat przyniosło wiele dobrych owoców i jeszcze wiele przyniesie. „Sobór Watykański II był prawdziwym prorocstwem dla życia Kościoła; będzie kontynuowany w trzecim tysiącleciu. Kościół, bogaty w wieczne prawdy, które zostały mu powierzone, będzie przekazywał je światu, głosząc, że Jezus Chrystus jest jedynym prawdziwym Zbawicielem: wczoraj, dziś i na zawsze!” Na koniec Ojciec Święty, swoim zwyczajem, zażartował: „Przykro mi, że nie mogłem brać udziału w tym spotkaniu. Byłoby to pewnie pożyteczne, mógłbym się czegoś nauczyć! Ale — dokończył — także na Górze Syonaj uczę się tego samego... *Deo gratias!*”